

Fig. 1. Kirken i landskabet set fra nordøst. Foto Arnold Mikkelsen 2010. – *Die Kirche in der Landschaft aus Nordosten.*

TRANS KIRKE

VANDFULD HERRED

Trans Kirke (»transæ«) er o. 1350 registreret i Ribe Olfmoder, hvor den ansattes til 4 skilling sølv, svarende til det gennemsnitlige beløb for herredets kirker.¹ En tilknytning til sognets hovedgård, Herpinggård, fremgik allerede 1464, da den daværende ejer, Hans Krabbe, modtog et sognevidne af 12 mænd på kirkegården.² Også sidenhen havde kirken nær forbindelse til gården og dens skiftende ejere (jf. 1. altertavle, prædikestol, 1. pulpitur og gravminder).

1671 blev Trans Kirke sammen med næsten alle herredets øvrige kirker af Kronen overdraget til generalmajor Henrik Ruse (Rüsensteen), idet den året efter indgik i det nyoprettede baroni Rysensteen, tilhørende slægten Juel af Rysensteen (Juul-Rysensteen, jf.

s. 813).³ 1713 solgte baroniet kirken til birkedommer Jens Jørgensen Serup til Herpinggård (jf. også Fjaltring, s. 1631).⁴ Allerede 1717 overdrog denne dog Herpinggård til lensbaronen som allodialgods, og kirken fulgte utvivlsomt med, om end den først 1740 nævnes under Herpinggård.⁵ Under Rysensteens overordnede ejerskab hørte kirken herefter til den førnævnte gård, også efter at lensbaron Ove Henrik Juel af Rysensteen 1798 havde afhændet både gård og kirke med tilhørende kaldsret til Peter Severin Fønss til Løvenholm og Ulrich Christian von Schmidten til Urup.⁶ Med forbehold af kaldsretten, der herefter tilhørte kongen, blev begge dele 1802 videregivet til Peder Høegh.⁷ Kirken fulgte Herpinggård helt frem til 1914, da søstre Ma-

rie (†1918) og Petrine Kastberg (†1914) overdrog den til *selveje*.⁸

Frem til 1971 udgjorde Trans ét pastorat sammen med Fjaltring (s. 1632). Siden forenedes sognene med Dybe og Ramme. Fra 2008 er Trans indgået i et storpastorat, omfattende ud over de førnævnte kirker desuden Ferring, Vandborg, Lomborg og Rom.

Sagn. I ældre tid, endnu før Bovbjerg Fyrs etablering, sås lys i kirkens vinduer ved nattetid, selvom der ikke var tændt op derinde.⁹ I forbindelse med en begravelse på kirkegården registreredes et nøgent lig af en mand, der var begravet uden kiste. En lokal kvinde, der havde været mandens kæreste, men siden havde svigtet ham, faldt død om ved synet heraf. Før sin død havde manden, der efter bruddet hentæredes, dog ytret ønske om, at hun først fulgte ham, når han selv var borte i jorden. En avlskarl, der ville pynte liget med æggeskaller, blev holdt fast af den døde, til han havde hørt beretningen. Ved genbegravelsen af liget fandt man æggeskallerne som bevis på historiens rigtighed.¹⁰

Arkæologiske udgravninger. I forbindelse med hovedrestaureringen 1963–65 gennemførte Nationalmuseet en omfattende udgravning i kirkens gulve. Foruden de

resultater, som vedrørte stenkirken og dens forgænger af træ (jf. s. 1680), fremdroges et rigt materiale af løsfund, foruden mønter (jf. ndf.) bl.a. fragmenter af vinduesglas og keramik. Dette materiale, der indkom til museet 1965, er delvis registreret 2004 (inv.nr. D15-101/2004).¹¹ Hertil kom rester af et sidealterbord og murede vægbænke (s. 1697 og 1714) samt et større antal grave, hidrørende fra en del af kirkegården, der knyttede sig til trækirken (s. 1718).

Møntfund. I forbindelse med udgravningen 1963–65 blev fundet et større antal mønter, hvoraf Nationalmuseets fundprotokol 1964 registrerede i alt 80 (83) eksempler.¹² Bortset fra seks eftermiddelalderlige mønter fra tidsrummet 1621–1812 omfatter den registrerede samling en række middelalderlige mønter, den ældste fra Sven Estridsens tid (1047–1074/76), en usædvanlig runemønt med øsken, der fandtes ved hånden af et skelet, dvs. formentlig med funktion af en dødemønt (jf. ndf.);¹³ hertil kommer en smykkebrakteat fra Valdemar I's regering (1157–82). Ud over det danske materiale registreredes et antal nordtyske hulpenninge fra 1300- og 1400-tallet (fra Hamburg, Lübeck og Mecklenburg) samt en penning fra o. 1200, slået i Utrecht.

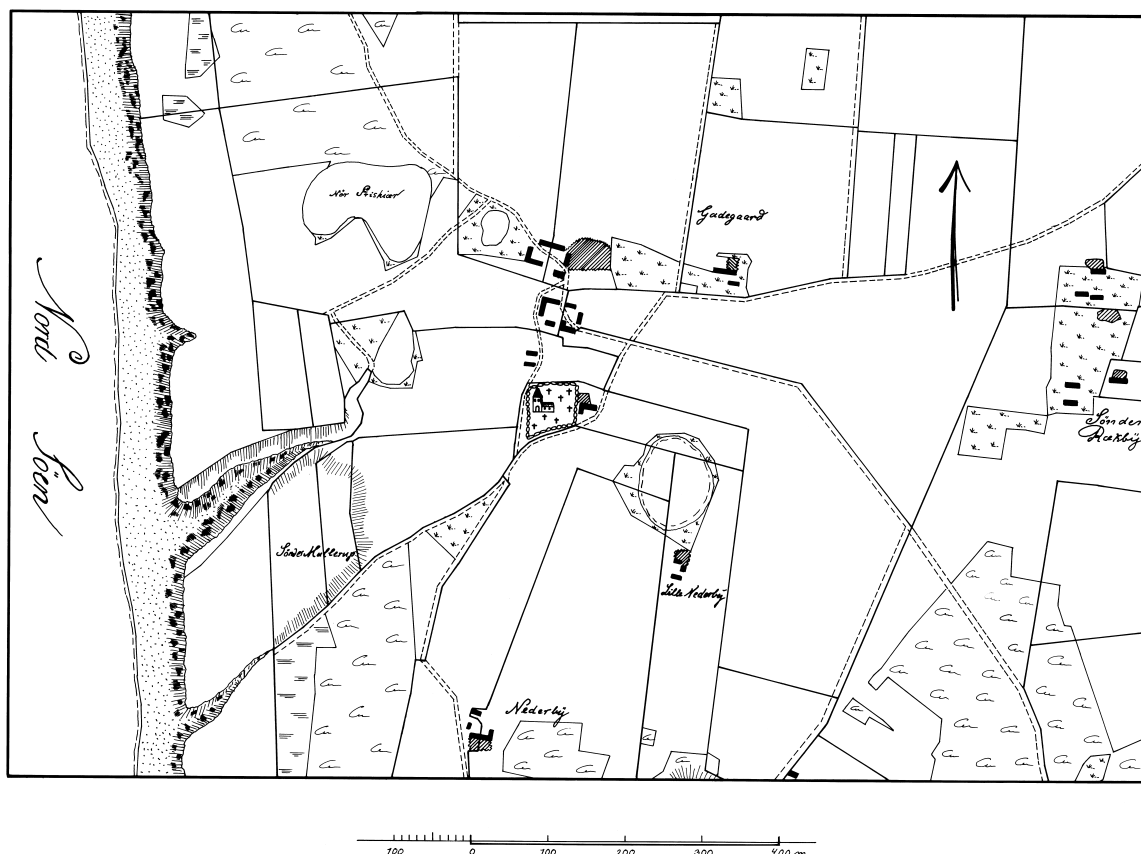

Fig. 2. Matrikelkort 1:10.000. Målt 1798, og tegnet 2000 af Anna Brinch Thorsen. – *Katasterkarte*.

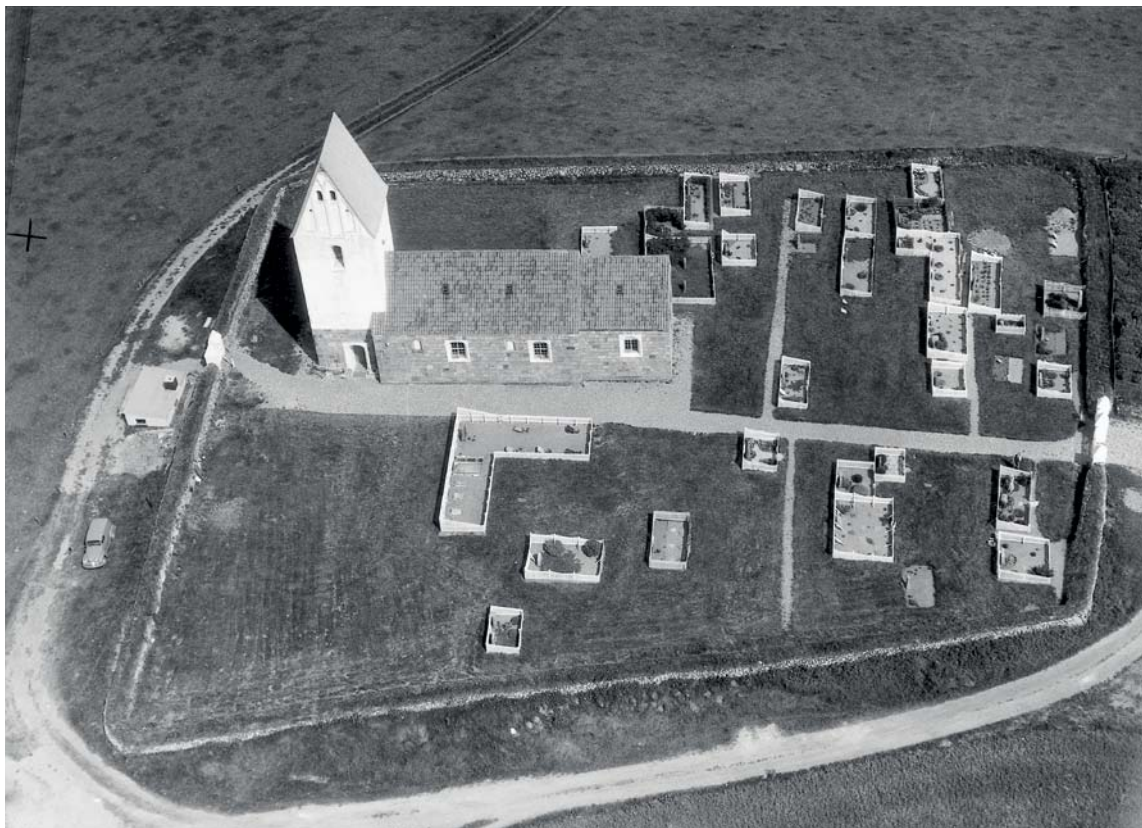

Fig. 3. Luftfotografi af kirken set fra syd. Foto Hans Stiesdal 1966. – *Luftaufnahme der Kirche aus Süden.*

Kirken har formentlig oprindeligt ligget midt i sognet. Den troner nu højt over Vesterhavet, som gennem århundreders kystnedbrydning har ædt sig tæt ind på kirken (sml. fig. 2, 4), indtil bygningen af hofder i nyere tid har standset denne proces. Svarende til det gængse mønster på egnen ligger kirken ensomt, nu kun med den gamle skole som nabo.

Kirkegårdens hegn og indgange. Kirkegården har formentlig bevaret sine gamle grænser. Den hegnes af stensatte jorddiger, som tidligst nævnes 1589 i de ældst bevarede regnskaber.¹⁴ I lighed med andre træløse kirkegårde ved Vestkysten (jf. Ferring og Fjaltring s. 1483, 1632), der er udsat for det barske vejrlig, er gravene omgivet af beskyttende stakitter (jf. fig. 3), som vender den højeste side mod vinden.¹⁵ Den tidligere hovedindgang, bestående af køreport og fodgængerlåde, ligger i øst ved den gamle skole (fig. 5), mens en fodgængerlåde i vest ved parkeringspladsen i dag

er den hyppigst benyttede, især af de mange turister, der navnlig i sommermånederne besøger kirken. Åbningerne lukkes af hvidmalede tremmefløje af træ, ophængt i murede piller, som afsluttes af trinpyramider med 'topkugle' i form af rundagtige marksten. De kan stamme fra 1836, da 'kirkestetterne' skulle have nye piller og låger.¹⁶

†*Indgange.* Intet tyder på, at der har været andre indgange end de eksisterende, men formen har ændret sig. Det er sandsynligt, at indgangene har været murede portaler i lighed med forholdene ved flertallet af egnens andre kirker, jf. eksempelvis †Bøvling og Dybe (s. 815 med fig. 3, 1535). De ældste bevarede regnskabsoplysninger taler i hvert fald ikke herimod. Således arbejdede muremesteren 1590 fem dage på stetten (dvs. fodgængerlågen), og 1608 blev den østre port og stette 'muret og forbedret'.¹⁴ To år senere indkøbtes seks brædder i Lemvig til den østre port og egestolper til porten og stetten. Endelig reparere-

de to murerestre 1618 den østre stette, hvortil medgik 24 tagsten. – I slutningen af 1700-tallet og begyndelsen af det følgende århundrede klagedes gentagne gange over porten og stetterne, som var i 'ubrugelig stand'.¹⁷ †*Kirkeriste*. 1590 indkøbtes seks brædder til en rist, og 1624–25 betalte man for tømmer til en rist i den østre stette.¹⁴

Bygninger ved kirkegården. Umiddelbart øst for kirkegården ved hovedindgangen ligger den tidligere *skole* (jf. fig. 4), en hvidkalket vinkelbygning, hvis kerne er opført 1876. Siden 1964 i privateje. O. 1800 lå dens forgænger på samme sted (jf. fig. 2).

O. 1963 er et *udhus* med toiletter og fyrrum opført uden for vestdiget. Den lave, hvidkalkede bygning, som har fladt tag med tagpap, er delvis nedgravet i terrænet for ikke at genere kirkens arkitektur unødigt. Den afløste et †*udhus* på samme sted, hvidkalket og med fladt tag, men ikke nedgravet.

BYGNING

Kirkens kerne er en romansk kvaderstensbygning bestående af kor og skib. Hertil er i senmiddelalderen føjet et tårn i vest. I forbindelse med en hovedrestaurering 1963–65 gennemførte Nationalmuseet arkæologiske undersøgelser, som bl.a. påviste spor efter en ældre †trækirke og den hertil knyttede kirkegård (s. 1680, 1718). Undersøgelsen, der var ledet af Knud J. Krogh, gav endvidere vigtige oplysninger om stenkirken opførelse, gulve, oprindelige indretning og begravelser (s. 1681, 1692, 1718); endvidere fremdroges et omfattende genstandsmateriale, heriblandt en række mønter (s. 1678). Orienteringen er omtrent solret.

†*Trækirke*. Ved undersøgelserne 1963–65 påvistes langs sydvæggen i kor og skib spor efter forudgående bygninger af træ. På et indledende stadie af udgravningerne viste der sig tilsyneladende spor af tre selvstændige bygningskonstruktioner af træ.¹¹ Imidlertid røbede de fortsatte undersøgelser, at de tre enheder udgjordes af et formodet, fritliggende klokkehus, en interimistisk skærmvæg samt en kirke, bestående af kor og et

Fig. 4. Luftfotografi af kirken set fra nordøst med den tidligere skole øst for kirkegården (s. 1680). Foto Lis Helles Olesen 2010. – *Luftaufnahme der Kirche aus Nordosten mit der früheren Schule östlich des Friedhofes.*

Fig. 5. Kirkegårdens østre indgang, set fra den gamle skole (s. 1679). Foto Hugo Johannsen 2012. – *Der östliche Eingang des Friedhofs, von der alten Schule aus gesehen.*

bredere skib (jf. fig. 11). Det ovennævnte, formodede *klokkehus* knytter sig til kirkebygningen, hvis spor følger umiddelbart øst derfor, således som de arkæologiske detailundersøgelser godtgjorde.¹⁸ *Skærmvæggen* viste sig at være rejst, efter at trækirken og det formodede klokkehus var revet ned og antagelig efter fuldførelsen af stenkirkens kor. Den synes således at have været en etape i arbejdet med opførelsen af stenkirkens skib. Detailundersøgelserne af skærmvæggens spor i terrænet viste klart, at der var tale om en væg af interimistisk karakter. Som det fremgår, placeredes stenkirken nordligere end dens forgænger og kom således til at hvile på en del af dennes kirkegård – en situation, som ikke er ukendt.¹⁹

Stenkirkens kor og skib står med granitkvaderklædte facader, som hyppigt er omsatte. Bagmurene, der blev afrensede under hovedrestaureringen

1963–65 (jf. fig. 20–22), er murede af flade kalk- og flintesten (‘bleger’) og lagt i nogenlunde regelmæssige skifter. Endvidere indgår enkelte granitkvadre i murværket, bl.a. i korets indre hjørner og i triumfvæggen (jf. fig. 20). Tilsvarende forhold iagttages i taggavlen mellem kor og skib (jf. fig. 14). Facadernes kvadre udgår fra en to skifter høj *skråkantsokkel* (s. 1246, fig. 10) og hæver sig herover med 14 (kor) og 13 skifter (skib). To af korets sokkelkvadre er bemærkelsesværdig lange og måler 158 og 187 cm.

Byggeriets etaper og teknik. Ved undersøgelsen 1963–65 sås, at murene hvilede på ca. 2 m brede fundamenter af marksten (fig. 9) i en muldblandet, sandet fyld, pakket sammen i grøfter, hvis bund lå 62–63 cm under terræn. Den arkæologiske undersøgelse afslørede, at fundamentet under skibets søndre langvæg var etableret på et senere tidspunkt

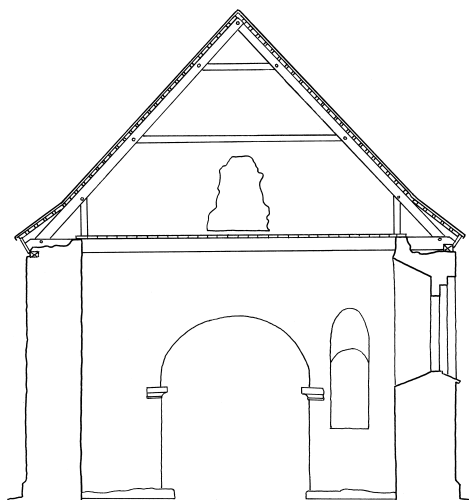

Fig. 6. Tværsnit 1:150 gennem skibet set mod øst. Målt og tegnet af Peter Duun 2009.
– Querschnitt durch Schiff gegen Osten.

end de øvrige fundamenter, idet fyldjorden mellem stenene indeholdt affald fra kirkebyggeriet i form af kalkmørtel. Det skal i denne forbindelse nævnes, at den ovennævnte skærmvæg af træ har tjent som en midlertidig beskyttelse af skibets sydside mod vejr og vind. Det er bemærkelsesværdigt, at væggen er rejst så langt mod nord, at man uhindret kunne lægge fundamentet til skibets sydmur og foretage opmuringen af kvadervæggen.

Taggavlen mellem kor og skib (fig. 14) viser i øvrigt tydeligt, at koret i første omgang har stået alene med en selvstændig vestgavl. Den er således blevet øget i højden som led i færdiggørelsen af skibet. Den byggetekniske forbindelse mellem kor og skib er bemærkelsesværdig, idet der ikke

spores de fortandinger, der ellers ofte anes, hvor der har været et tidsinterval mellem opførelsen af kor og skib.²⁰ Til gengæld fremstår de udvendige hjørner mellem kor og skib begge inderst i form af en lodfuge (jf. fig. 17). Under restaureringen 1963 sås, at der tilsvarende optræder en lodfuge indvendig i skibets nordvesthjørne (jf. fig. 20).²¹ Meget tyder således på, at skibets mure er opført, så de 'fatter' om korbygningen. En form for fortanding kan være etableret inde i murlivet. Placeringen af den udgravede $\dagger$ trækirke viser, at denne må være blevet fjernet forud for påbegyndelsen af stenkirken, der således ikke er opført i tilknytning til forgængerens, således som det ofte synes at have været tilfældet, jf. eksempelvis Dybe (s. 1537).

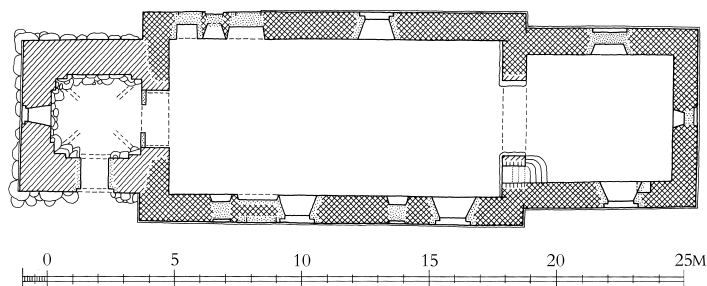

Fig. 7. Plan 1:300. Målt af Poul Hansen og Ib Lydholm 1964, suppleret af Anders C. Christensen 2012 og tegnet af Merete Rude 2013. – Grundriss.

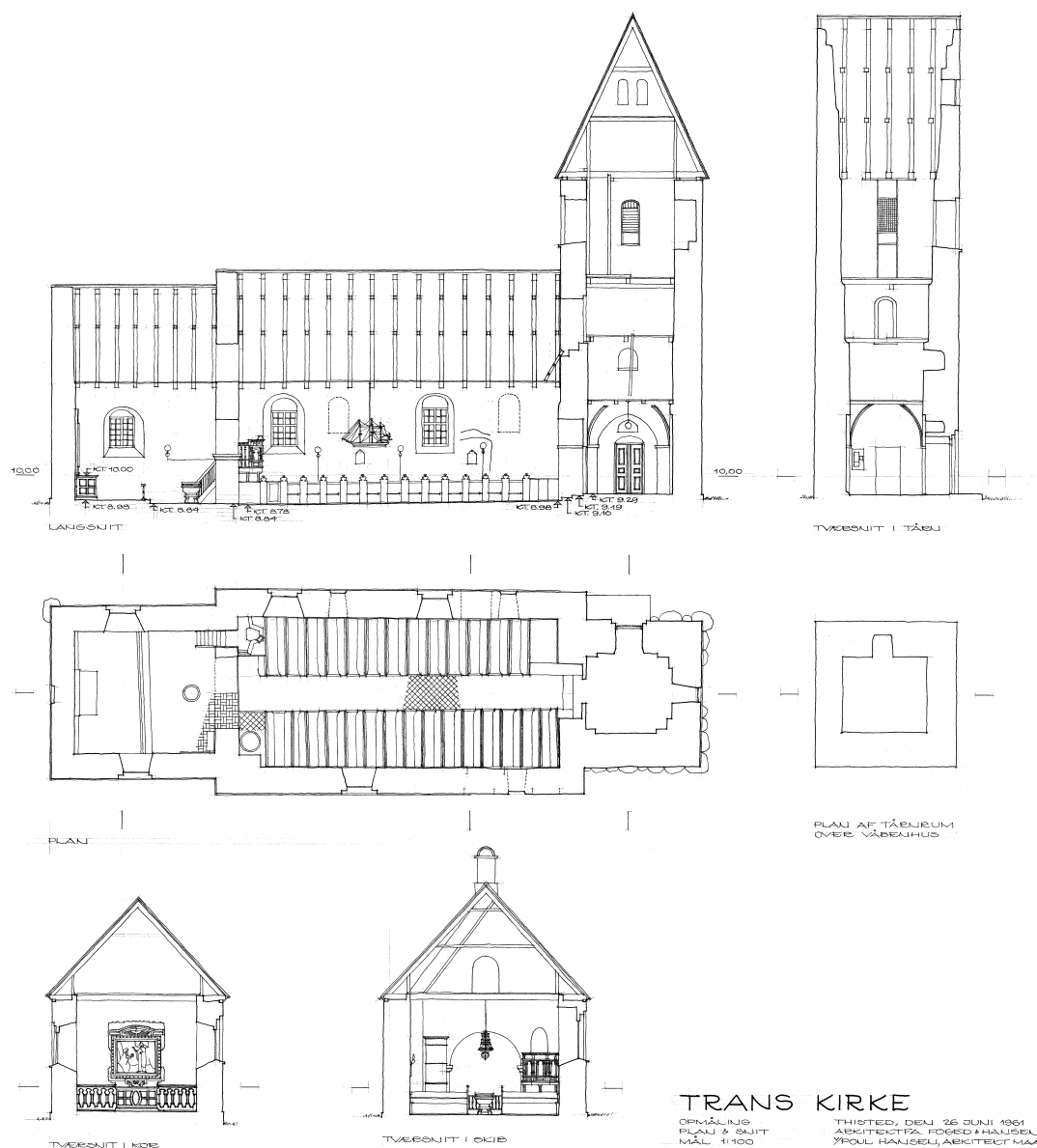

Fig. 8. Plan og snit 1:300. Målt og tegnet af Poul Hansen 1961. Poulsen og Partnere, Thisted. – *Grundriss und Schnitt.*

I korets østende fremdrog man under det ældste gulvlag spor efter et *†smedeværksted* (jf. fig. 9), beregnet til fremstilling og vedligehold af de redskaber (hamre og mejsler), som stenhuggerne anvendte ved bearbejdning af marksten til kvadre.²² Hen over gruben til amboltstokken, som understøttede hovedambolten samt over sporene efter to flytbare, mindre ambolte, fandtes et lag af hammerskel, slagger og mindre stykker jern.

Døre og vinduer. De oprindelige døre er ikke i brug, men ses udvendig blændede i murflugten, mens den indvendige anslagsniche er åbnet ved hovedrestaureringen 1963–65. Det bemærkes, at dørene sidder forskudt i forhold til hinanden, idet den søndre dør er anbragt en anelse østligere end den nordre. I det ydre svarer dørene med de monolitte overliggere til normalformen i Vestjylland i lighed med soklens funktion som tærskelsten (jf.

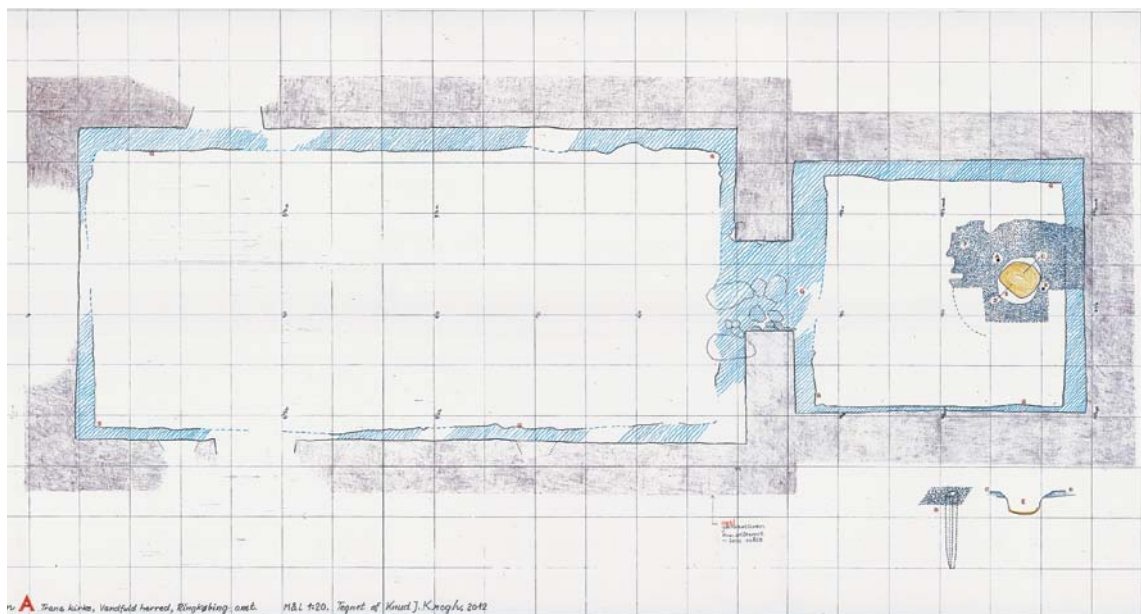

Fig 9. Plan med angivelse af stenkirkeens syld og levn af smedeværksted i korets østlige del (s. 1681, 1683). 1:150. Tegnet af Knud J. Krogh 2012 på baggrund af sammes undersøgelser og opmålinger fra udgravningerne 1963-65. – Grundriss mit Angabe von Fundament der Steinkirche und Überresten einer Schmiedewerkstatt im östlichen Teil des Chores.

Fig. 10. Plan med angivelse af stenkirkeens ældste gulv, sidealter og vægbænke (s. 1692, 1697, 1714). 1:150. Tegnet af Knud J. Krogh 2012 på baggrund af sammes undersøgelser og opmålinger fra udgravningerne 1963-65. – Grundriss mit Angabe des ältesten Bodens der Steinkirche, Seitenaltar und Wandbänken.

f.eks. Dybe s. 1538). En karmsten i norddørens østside prydes af tovsnoning, formentlig en 'lager-vare', som bygmesteren og hans værksted har haft

rådighed over.²³ De smigede vanger i norddørens anslagsniche er til dels kvadersatte, mens det trykkede, rundbuede stik er af små flade blegler (jf. fig.

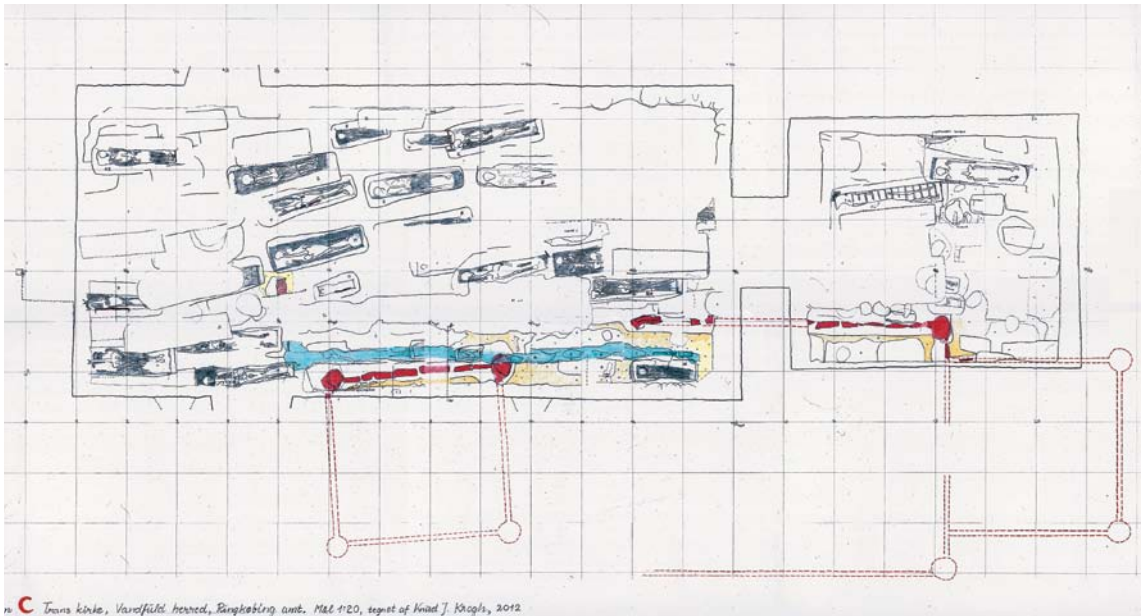

Fig. 11. Plan med angivelse af †trækirke (rød), grave på †kirkegård og skærmvæg (blå) inden for sydvæggen af stenkirkens skib (s. 1680, 1718, 1681). 1:150. Tegnet af Knud J. Krogh 2012 på baggrund af sammes undersøgelser og opmålinger fra udgravningerne 1963–65. – Grundriss mit Angabe von †Holzkirche (rot), Gräbern auf dem (†)Friedhof und Schirmwand (blau) innerhalb der Südwand des Schiffes der Steinkirche.

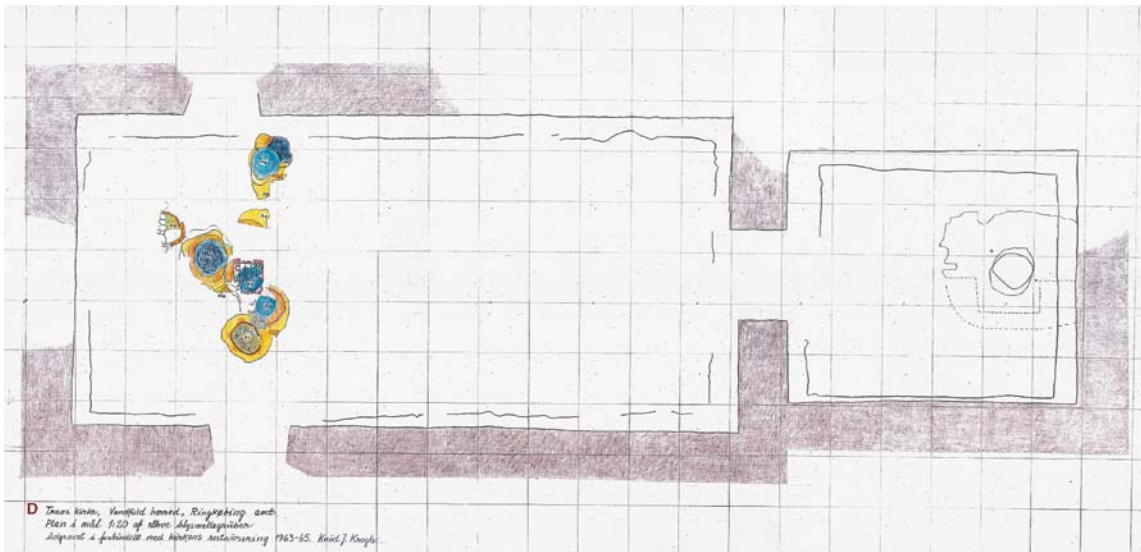

Fig. 12. Plan med angivelse af blysmeltegruber i skibet (s. 1694). 1: 150. Tegnet af Knud J. Krogh på baggrund af sammes undersøgelser og opmålinger fra udgravningerne 1963–65. – Grundriss mit Angabe von Bleischmelzgruben im Schiff.

21). Også i syddørens anslagsniche er vangerne sat af kvadre, som i seks tilfælde har en profil, som genfindes lignende på en række kvadre i triumf-

murens sokkel (jf. fig. 54–55). Nichens fladbuede stik er sekundært rykket mod vest i forbindelse med indsættelsen af et eftermiddelalderligt vindue.

Ingen oprindelige vinduer er nu i brug, men fire – heraf ét i koret og tre i skibet – ses endnu i tilmuret stand. De har overliggere, som er hugget i to sten, bortset fra skibets østlige vindue i syd, der er monolit, i lighed med sålbænkene (jf. fig. 15-16). Indvendig er vangerne kvadersatte, mens buerne, bortset fra korets, er sat af flade bleger (jf. fig. 21). Korets østvindue måler i ydre murflugt 131×71 cm, mens de tilsvarende mål for skibets vedkommende svinger mellem 111-120×71-74 cm. Koret har haft tre vinduer, af hvilke sidemurenes er opslugt af senere åbninger; skibet har haft to i hver langside, af hvilke de vestlige sidder umiddelbart vest for dørene. De er relativt højsiddende med issepunkt ca. 30-38 cm under murkronen.

Indre. Korbuen er ommuret og udvidet i tegl til en bredde på 290 cm. Udvidelsen er udført af tegl i munkestensformat, formentlig endnu i middelalderen. Ved undersøgelserne 1963-65 påvistes den oprindelige åbnings fodpunkter (jf. fig. 10), som viste, at buen havde været usædvanligt snæver, kun 180 cm bred. Det rå murværk, som

korbuen hviler på (jf. fig. 6), er antagelig fremdraget ved en gulvsænkning 1963-65. I denne 'sokkel' indgår et antal *kvadre*, hvis profil er beslægtet med de ovennævnte i syddørens anslagsniche (jf. fig. 54-55). Ved ændringen har man genbenyttet de oprindelige, karnisprofilerede *kragbånd* (s. 1246 fig. 5). Anledningen til korbuens udvidelse kan være etableringen af den højtragende alterbaldakin (s. 1697), der herved blev synlig i fuldt omfang for kirkegængerne. I så fald udvidedes korbuen allerede i 1200-tallets anden halvdel. – En *gemmeniche* i korets sydvæg er formentlig oprindelig, jf. Ferring og Fjaltring (s. 1487, 1638). Den firkantede åbning måler 36×56 cm i facaden, er 45 cm dyb og har sin bund ca. 58 cm over nuværende gulv.

Taggavle. Korets og triumfmurens taggavle er bevaret, mens skibets vestgavl er ombygget i forbindelse med tårnets opførelse. Korgavlen, som udvendig står kvaderklædt, er omsat; bagmuren af marksten ses endvidere iblandet teglstumper. Triumfmurens taggavl (fig. 14) af smalle bleger er bygget i to omgange, først som en lavere taggavl,

Fig. 13. Ydre set fra sydøst. Foto Hugo Johannsen 2012. – *Äußeres aus Südosten.*